

Ecologia lingüística

Linguistic ecology

Pere COMELLAS CASANOVA

Grup d'Estudi de Llengües Amenaçades. Universitat de Barcelona

RESUM

L'orientació ecolingüística té en la sociolingüística en català una tradició ben primerenca i un desenvolupament recent notable. L'article repassa breument la tradició d'aquest enfocament i les principals línies actuals que la segueixen, basades tant en l'adaptació del model epistemològic de l'ecologia a la sociolingüística —amb l'adopció de conceptes com *ecosistema* o *emergència*, i amb la crítica a una concepció mecanicista i analítica, substituïda per un punt de vista holístic— com en l'assumpció de certes propostes de l'ecologisme com la *preservació* i la *diversofília*. Finalment, s'esmenten altres direccions, com ara la teoria de les catàstrofes o l'analogia ecològica en l'anàlisi del discurs.

PARAULES CLAU: ecolingüística, ecosistema, diversitat, holisme.

ABSTRACT

In Catalan sociolinguistics, ecolinguistics emerged early on and has recently undergone considerable development. The article briefly reexamines the history of this sphere of linguistics and the main areas of interest stemming from it. These areas are based on the adaptation of the epistemological model of ecology to sociolinguistics, with the adoption of concepts such as *ecosystem* or *emergency* and with a criticism of mechanical and analytical conceptions, being replaced by a holistic perspective. They are also based on the acceptance of certain proposals from ecology such as *conservation* and *diversophilia*. Finally, other areas are mentioned, such as catastrophe theory or ecological analogy in discourse analysis.

KEY WORDS: ecolinguistics, ecosystem, diversity, holism.

1. ECOLOGIA I LINGÜÍSTICA A LA TRADICIÓ SOCIOLINGÜÍSTICA EN CATALÀ

Si, com diu Alwin Fill (2002: 15), un dels principis fonamentals del paradigma ecolingüístic és que «el petit és tan important com el gran», i que «només l'existència d'entitats petites i grans (en aquest cas, llengües) juntes garanteix l'intercanvi dinàmic en un ambient de diversitat», no és gens estrany que la sociolingüística catalana hi hagi mostrat interès. Fill sosté que «es poden construir ponts entre

les llengües sense destruir les diferències», cosa que convé molt als qui vivim en una dinàmica en què el contacte lingüístic es concep sovint com un estadi provisional que es resol necessàriament amb l'homogeneïtzació.

A més, però, ecologia i sociolingüística tenen intrínsecament punts en comú. Per a Fill (2001: 45), «la lingüística ecològica contrasta amb els models estructurals, amb els quals només es pot investigar la llengua en si mateixa, no el seu entorn». Exactament el mateix es podria dir de la sociolingüística. De fet, ja l'any 1983, Aracil escriu: «Diverses pistes suggereixen que la generalització de l'enfocament ecològic és, en efecte, una importantíssima bretxa epistemològica, oberta justament quan prenien forma la sociolingüística moderna, que veu la llengua dins de la societat —és a dir: com a part d'una totalitat»; afirmava també estar «molt content d'haver treballat en aquesta línia, que enllaça amb moltes recerques d'avantguarda» (Aracil, 1983: 177), o sia, s'autosituava de ple en aquest enfocament. Només feia onze anys que Haugen havia publicat *The ecology of language*, que se sol considerar el text fundacional.

El cas és que sembla que a Catalunya ja teníem algun precedent il·lustre en aquesta direcció. En una monografia sobre el pensament de Delfi Dalmau, Solé i Camardons (1998: 122) afirma que la seva obra *Poliglotisme passiu* «es pot considerar potser el primer assaig en català, amb un enfocament sociolingüístic i ecoidiomàtic». És clar que el terme «ecoidiomàtic» no l'usa el mateix Dalmau, sinó Solé i Camardons (1998: 19) («l'ecoidiomàtica seria la branca de la sociolingüística que estudia les interrelacions dels parlants entre ells i amb llur medi o context sociocultural»). Aquí, però, ens centrarem en la trajectòria recent de l'anomenada *sociolingüística catalana*, en la qual el vincle entre lingüística i ecologia s'hi manifesta de maneres prou diverses, com de fet ho fa arreu.

I és que no és gens fàcil definir exactament què és l'ecologia lingüística o ecolingüística, que té, a més, tendències prou divergents (Junyent, 1998; Fill, 2001; Pennycook, 2004; Couto, 2007; Comajoan, 2009). A risc de simplificar excessivament, considerem que en l'àmbit català l'ecolingüística es constitueix, d'una banda, a través de la integració a la lingüística d'algunes premisses epistemològiques i conceptualitzacions de l'ecologia (ecosistema, emergència, procés) i, d'altra, amb l'adopció d'alguns dels valors de l'ecologisme (diversofília, sostenibilitat, equilibri). A més, però, com assenyala Pennycook (2004: 217), hi ha una altra manera d'entendre l'ecologia lingüística:

[...] cal fer una distinció bàsica entre l'ús de l'ecologia com a metàfora i la referència a ecologies reals. Així, per una banda podem parlar metafòricament de llengües que tenen una relació ecològica l'una amb l'altra, i per una altra ens pot interessar de quina manera certes llengües descriuen el medi ambient.

Aquesta branca té diverses direccions: estudi de com llengua i medi es configuren mútuament; estudi del paper de la categorització lingüística en la degradació mediambiental, etc. Les agrupem en l'últim apartat.

2. EL MODEL ECOLÒGIC COM A REFERENT EPISTEMOLÒGIC

L'any 1989 M. Carme Junyent publica *Les llengües del món: Ecolingüística*. L'objectiu de l'autora és oferir una panoràmica de la diversitat lingüística mundial, emmarcada en uns paràmetres contextuals que posen en qüestió conceptes fonamentals de la lingüística com ara el de *llengua*. Junyent no parteix de la situació concreta catalana, sinó al revés: pretén situar la diversitat lingüística en el seu ecosistema (territori, comunitat, cultura) des d'una perspectiva global. Per això necessita un punt de vista integrador proper al que adopta l'ecologia: «No sé si l'ecologia humana podria incloure “una” ecolingüística. [...] només he volgut crear una forma analògica que respongués a l'objecte d'aquest treball: parlar de les relacions de les llengües amb altres llengües i amb l'entorn» (Junyent, 1989: 13-14).

Junyent se situa en el primer dels principis de l'enfocament ecològic, la contextualització dinàmica, alhora que anuncia la intenció d'usar l'ecologia com a referent analògic. En un llibre posterior desenvolupa una mica més la seva proposta:

Atès que entenem l'ecolingüística com una part de l'ecologia cultural, serà bo que ens remetem a la concepció dinàmica de la cultura —el llenguatge inclòs— que proposa Frake, segons la qual el llenguatge forma una part indescribable de la xarxa de relacions entre persones d'una comunitat (el sistema social) i de la xarxa de relacions entre l'home, els altres organismes de la seva comunitat i els constituents del seu entorn físic (el sistema ecològic): d'una banda és l'instrument més important de les relacions interpersonals i de l'altra proporciona un model de referència per a l'entorn on viu la comunitat. (Junyent, 1998: 127)

La diversitat lingüística, doncs, seria alhora una resposta adaptativa a la diversitat d'ecosistemes i al mateix temps un actor rellevant en la conformació d'aquests ecosistemes. L'entorn s'entén com a fonamentalment dinàmic i el canvi (i per tant la diversificació) s'hi identifica com una força intrínseca. La concepció dinàmica, per a Junyent (1998: 128), ens dóna «una indicació de cap on *haurien* d'anar les propostes de planificació lingüística: cap a suprimir la influència d'aquells elements estàtics (des de l'estat a la mateixa visió atomística de la vida de les llengües, etc.) que ofeguen la funció creadora de l'entorn de les llengües». Junyent centra bona part dels seus esforços no tant en la teorització com en la transferència de coneixement i en l'activisme centrat en la defensa de la diversitat lingüística, és a dir, en l'ecologisme lingüístic, que tractarem en el pròxim apartat.

Qui més extensament i profundament, però, ha treballat en una teoria ecolingüística és sens dubte Albert Bastardas, que dirigeix explícitament la seva reflexió cap a la definició d'un marc epistemològic coherent per al desenvolupament d'una sociolingüística crítica fonamentada en pressupostos de l'ecologia. Bastardas entén l'enfocament ecolingüístic com una conseqüència d'un canvi de paradigma més global: la crítica al pensament científic tradicional d'arrel cartesiana (analític, dicotòmic, mecanicista) i el pas a un marc teòric sintètic, inclusiu i holístic. Tant o més que a les

fonts classificades com a *ecolingüístiques*, l'obra de Bastardas remet a la teoria de la complexitat i al pensament sistèmic. Així, l'any 1996 Bastardas publica *Ecologia de les llengües*, llibre en què dedica força pàgines a la qüestió epistemològica, on cita des de físics com David Bohm o Fritjof Capra fins a pensadors com Edgar Morin, Gregory Bateson o Norbert Elias. Una de les principals idees, que mantindrà al llarg dels anys i en treballs de ben diferent índole, és la necessitat de tenir sempre present que «els distints ordres i fenòmens de la realitat configuren una totalitat interrelacionada, de manera que no existeixen només interinfluències circulars entre dues variables, sinó un conjunt d'interaccions dinàmiques que formen impenetrablement la realitat» (Bastardas, 1996: 22). Per comprendre una situació complexa, no la podem descompondre, perquè en fer-ho la desintegrem i en suprimim les qualitats que n'emergeixen com a tot i que no són presents fragmentàriament en les parts:

L'enfocament ecològic posarà l'accent en el tot per damunt de les parts, i ens farà prendre consciència clara de la interrelació dels fenòmens de la realitat i de la centralitat d'aquestes interdependències a l'interior de l'ecosistema per damunt dels mateixos organismes, ja que en la visió sistèmica —que fonamenta la perspectiva ecològica— els objectes són prioritàriament xarxes de relacions immerses en xarxes més grans. (Bastardas, 2004: 18)

La metàfora del món-màquina se substitueix per la del món-organisme viu, i s'intenta substituir la noció d'estructura per la de procés (les llengües no són objectes sinó activitats; per a Bastardas, més que llengua n'hauriem de dir *llenguar*). En aquest model les relacions no són lineals, de causa-efecte, de manera que hem de concebre la realitat «des d'un ordre *implicat* a partir de la metàfora hologràfica “tot està plegat dins de tot”. Així, com en l'hograma, podem concebre models en què cada una de les seves parts conté informació respecte de tot l'objecte» (Bastardas, 1996: 31). Ara bé, sense perdre la perspectiva holística, ens continua essent útil compartimentar la realitat, si no en parts enteses com a fragments isolats, sí en plans intercomunicats o concèntrics: la biosfera, la socioesfera, la psicofera, la noosfera... Els fenòmens socials i lingüístics són altament complexos perquè participen de tots aquests plans alhora. Això complica també la problemàtica de l'observador: «Si la física ha de prendre en consideració el cervell/ment, com en podem prescindir en les ciències del comportament social i cultural, on la ment intervé doblement —en l'individu que investiga i en els individus investigats?» (Bastardas, 1996: 28).

Totes aquestes nocions poden ser molt útils per a l'estudi del llenguatge. Ara bé, Bastardas subratlla també que és important no perdre de vista els límits de la metàfora ecològica: les llengües no són éssers vius, ni espècies. Les relacions i els processos que estudia la sociolingüística impliquen individus autònoms i conscients. Els humans operem amb significats. És per això que des de la perspectiva ecolingüística de Bastardas, les representacions són fonamentals: «cal no oblidar que, en el pla dels comportaments lingüístics, el manteniment de les varietats lingüístiques està en funció, en primera instància, dels usos que en facin els parlants. I aquests usos es presenten en

tant que convencions socials que van essent adoptades en el marc d'una determinada situació social, política i econòmica i d'unes determinades representacions cognitives que racionalitzen, “expliquen” i justifiquen les decisions comportamentals adoptades» (Bastardas, 2004: 29).

La perspectiva sistèmica porta Bastardas a centrar les seves propostes de planificació en la distribució de funcions. La globalització ha generalitzat un problema que fins fa poc gairebé només es plantejava en l'àmbit intraestatal: l'aparent contradicció entre comunicació general i preservació de la diversitat lingüística. Una contradicció, però, que «rau, potser, més en la nostra configuració de la realitat que no pas en la realitat mateixa. La dificultat és de pensament i de canvi conceptual més que no pas d'impossibilitat de realització» (Bastardas, 2002: 4). Partint del model de diglòssia clàssica (una de les configuracions que sembla fer compatibles els objectius d'intercomunicació i de preservació), es proposa traslladar a l'àmbit de la planificació lingüística el principi jurídic de subsidiarietat:

Tot allò que pugui fer una llengua «local» no ho ha de fer una llengua més «global». És a dir, permetriem —i impulsariem— el coneixement efectiu i massiu d'altres llengües, però atorgant sempre que es pogués la preeminència funcional a la llengua de cada grup lingüístic històricament constituït. (Bastardas, 2002: 8)

Bastardas aposta, doncs, per impulsar un canvi representacional des de les instàncies politicoadministratives segons un model descentralitzador que teòricament ja s'aplica en entitats polítiques com la Unió Europea: «els poders públics planetaris han de difondre una ideologia favorable clarament a la diversitat i a la igualtat lingüístiques, tot impulsant l'autodignitat dels grups menys afavorits i contrarestant representacions populars tan esteses com la “ideologia de l'estàndard” o fenòmens com l'autopercepció subordinada a “grups o llengües de referència” exteriors considerats com a models per assimilar-s'hi» (Bastardas, 1997).

D'altra banda, els treballs d'Ernest Querol sobre teoria de les catàstrofes aplicada a l'estudi de la substitució lingüística també es podrien considerar propers a una manera d'entendre l'ecolingüística (Querol, 2003).

3. ECOLOGISME LINGÜÍSTIC

De fet, la preocupació generalitzada pel futur del català es podria considerar un símptoma de tendències conservacionistes en l'àmbit de la llengua emparentades amb les idees de l'ecologisme respecte al món natural. En aquest sentit, gairebé tota la sociolingüística catalana és ecologista. Tanmateix, no tothom ha donat suport a l'objectiu de preservar la llengua en conceptes explícitament ecològics. Sí que ho ha fet Bastardas, per exemple, en diferents aspectes. Potser caldria subratllar l'aplicació de la idea de sostenibilitat a l'àmbit lingüístic (Bastardas, 2005). Molts altres autors hi fan

esments més o menys escadussers, com ara Marí (2006: 27): «La primacia de cada cultura en el seu espai històric és la condició de la diversitat equitativa. Però no es tracta tan sols de garantir la pervivència de cada “espècie” cultural —si volem mantenir la referència a la sostenibilitat ecològica de les llengües i cultures—, sinó d’establir un marc intercultural equitatiu que n’asseguri la sostenibilitat (un “ecosistema” sostenible per a la diversitat cultural).»

Potser la idea força fonamental sigui la defensa de la diversitat lingüística. En aquest sentit, destaquen les aportacions de M. Carme Junyent, especialment en l’àmbit de l’ensenyament, centrades en el reconeixement, la visualització i la valoració de la diversitat (a escala global i local) i en una desconfiança crítica cap als mecanismes de la planificació basats en el poder de l’estat («l’estat, especialment en la seva concepció actual, ha estat la força que més ha jugat a favor de l’homogeneïtzació lingüística» (1998: 67)). Per a Junyent (1992: 10), «el futur del català no es pot deslligar del futur de totes les llengües i molt especialment de totes les amenaçades. La preservació del patrimoni lingüístic ha de ser global perquè sigui plausible». Cal construir un nou ordre lingüístic que trenqui el binomi un estat - una llengua.

En aquesta mateixa línia diversòfila treballa Jesús Tusón, igualment amb una clara voluntat divulgativa (especialment, Tusón, 2004); també Comellas (2006); igualment, treballs com *Projecte ecolingüística*, de Bernat Joan, en aquest cas orientat cap a les polítiques d’àmbit europeu (Joan explota el paral·lelisme de llengües amenaçades i espècies en perill d’extinció). Cal recordar, també, que l’ecologisme lingüístic en el vessant d’acció cívica té un llarg recorregut en l’àmbit català, com ho demostren institucions com Ciemen o Linguapax. Els darrers anys, fins i tot s’ha creat una entitat governamental, Linguamón, que s’orienta clarament en aquesta direcció. També en l’àmbit acadèmic institucions com la Càtedra UNESCO de Llengües i Educació (dirigida per Joan A. Argenter), la Càtedra de Multilingüisme Linguamón-UOC (dirigida per Isidor Marí) o el Grup d’Estudis de Llengües Amenaçades (GELA) (dirigit per M. Carme Junyent) centren la seva recerca en la diversitat.

4. ECOLOGIA I DISCURS

L’any 1982 Gabriel Janer Manila publica *Cultura popular i ecologia del llenguatge*. En aquest cas, la concepció ecològica parteix, més que de la sociolingüística, de l’antropologia: les llengües i les cultures es modelen en un ecosistema, i cada comunitat, gràcies a una estreta relació material i afectiva amb aquest ecosistema, va conformant i transmetent aquesta llengua que arrossega els coneixements i els sentiments que permeten la plena maduració de l’individu i de la mateixa comunitat. Ara bé, la gestió contemporània degrada el medi, i per tant també les llengües, que no deixen de ser aspectes d’aquest medi. Així, «A la degradació sistemàtica i persistent de la llengua voldria oposar-hi l’alternativa ecològica» (Janer, 1982: 14), que és «una alternativa didàctica que he gosat qualificar de depuradora i de recuperadora» (Janer, 1982: 15). La colonització cultural, entesa com un element contaminant (equivalent a la pol·lució

en l'aigua o l'aire), empobreix els recursos expressius, i «la pobresa expressiva és també la conseqüència d'un pensament creatiu mediocre i raquític» (Janer, 1982: 16). Es tracta d'una tendència ecolingüística que Fill (2001) diu que alguns consideren una nova forma de purisme lingüístic.

També d'arrel més aviat antropològica és el treball de Ricard Morant i Miquel Penarroya *Llenguatge i cultura: Per a una ecologia lingüística*. En aquest cas s'estudien els canvis culturals i de relació amb el medi que ha experimentat la comunitat catalanoparlant (fonamentalment, en aquest cas, al País Valencià), a través dels canvis lingüístics. En aquest cas, però, no hi ha valoracions de degradació, contaminació o decadència (ni al contrari) de la llengua, sinó constatació de la coevolució de tots els elements d'un ecosistema i alhora d'una certa autonomia dels subsistemes (la llengua conté anacronismes, per exemple).

Finalment, des de l'anàlisi del discurs, Antoni Artigues i Rosa Calafat utilitzen la metàfora ecològica per il·lustrar un procés d'aniquilació conscient de l'espai cultural i lingüístic català a través de mètodes d'aculturació, que s'equiparen a la destrucció dels ecosistemes naturals: «Així com sabem que les espècies animals i vegetals necessiten un ecosistema determinat per sobreviure, sabem també que, en el món actual, l'ecosistema de les llengües és la nació sobirana» (Artigues i Calafat, 1998: 85). Tanmateix, aquesta proposta entén que la preservació de la diversitat passa per un cert aïllacionisme i considera que l'estat és l'únic ecosistema que pot garantir la pervivència d'una llengua: «A l'Europa del segle xx les normalitzacions reeixides han estat conseqüència directa d'un procés d'independència [...]. Una llengua minoritzada es recupera quan es deixa de banda el bilingüisme i hom es decanta cap al monolingüisme. El monolingüisme oficial permet que la llengua sigui necessària per a viure en un país determinat» (Artigues i Calafat, 1998: 83).

BIBLIOGRAFIA DE REFERÈNCIA

- ARACIL, Lluís Vicent (1983). *Dir la realitat*. Barcelona: Països Catalans.
- ARTIGUES, Antoni; CALAFAT, Rosa (1998). *Ecologia lingüística (per la vida de l'ecosistema català)*. Barcelona: La Busca.
- BASTARDAS, Albert (1993). «Llengua catalana i futur: notes des d'una perspectiva eco-sistèmica». *Revista de Llengua i Dret*, núm. 19, p. 81-93.
- (1996). *Ecologia de les llengües: Medi, contactes i dinàmica sociolingüística*. Barcelona: Proa.
- (1997). «Contextos i representacions en els contactes lingüístics per decisió política: substitució versus diglòssia des de la perspectiva de la planetarització». *DiversCité Langues*, núm. II. Disponible en línia a: <http://www.teluq.quebec.ca/diverscite/SecArtic/Arts/97/0997ab0/esp/0997ab0e_ftxt.htm> [Consulta: 27 agost 2009].
- (2002). «Política lingüística mundial a l'era de la globalització: diversitat i intercomunicació des de la perspectiva de la "complexitat"». *Noves SL* (estiu). Disponible en línia a: <<http://www.gencat.cat/llengua/noves>> [Consulta: 27 agost 2009].
- (2004). «Diversitat biològica i diversitat lingüística: algunes pistes transdisciplinàries per a una socioecologia de les llengües». A: BASTARDAS, Albert (ed.). *Diversitats: Llengües, espècies i ecologies*. Barcelona: Empúries.

- BASTARDAS, Albert (2005). *Cap a una sostenibilitat lingüística*. Barcelona: Centre d'Estudis de Temes Contemporanis: Angle.
- COMAJOAN, Llorenç (2009). «Què és l'ecolingüística i per a què serveix?». *Revista d'Igualada*, núm. 31.
- COMELLAS, Pere (2006). *Contra l'imperialisme lingüístic: A favor de la linguodiversitat*. Barcelona: La Campana.
- COUTO, Hildo Honório do (2007). *Ecolingüística: Estudo das relações entre língua e meio ambiente*. Brasília: Thesaurus.
- FILL, Alwin (2001). «Ecolinguistics: state of the art 1998». A: FILL, Alwin; MÜHLHÄUSLER, Peter (ed.). *The ecolinguistics reader: Language, ecology and environment*. Londres: Continuum, p. 43-53.
- (2002). «Tensional arches: language and ecology». A: FILL, Alwin; PENZ, Hermine; TRAMPE, Wilhelm (ed.). *Colourful Green Ideas*. Berna: Peter Lang, p. 15-27.
- JANER MANILA, Gabriel (1982). *Cultura popular i ecologia del llenguatge*. Barcelona: CEAC.
- JUNYENT, Maria Carme (1989). *Les llengües del món: Ecolingüística*. Barcelona: Empúries.
- (1992). *Vida i mort de les llengües*. Barcelona: Empúries.
- (1998). *Contra la planificació: Una proposta ecolingüística*. Barcelona: Empúries.
- MARÍ, Isidor (2006). «Un projecte intercultural compartible per tothom». A: *Mundialització, interculturalitat i multilingüisme*. Palma: Leonard Muntaner, p. 21-32.
- PENNYCOOK, Alastair (2004). «Language policy and the ecological turn». *Language Policy*, vol. 3, núm. 3, p. 213-239.
- QUEROL, Ernest (2003). «Les catastrophes sont-elles écologiques? Un nouveau modèle pour l'étude de l'écologie des langues». A: BOUDREAU, Annette [et al.]. *Colloque international sur l'écologie des langues*. París: L'Harmattan, p. 13-31.
- SOLÉ I CAMARDONS, Jordi (1998). *Poliglotisme i raó: El discurs ecoidiomàtic de Delfi Dalmau*. Lleida: Pagès.
- TUSÓN, Jesús (2004). *Patrimoni natural: Elogi i defensa de la diversitat lingüística*. Barcelona: Empúries.